
**Les “recherches historiques et géographiques
sur la montagne de Roses et le Cap de Creus”
per M. Jaubert de Paça**

Per PEP VILA

PÒRTIC

Ofereixo als lectors aquesta nota de lectura sobre les *Recherches historiques et géographiques sur la montagne de Roses et le cap de Creus*, un llibre avui introbable, publicat a París en 1833 per l'erudit i historiador rossellonès, corresposnal de l'Institut de França, Jaubert de Paçà. Els estudiosos i lectors interessats en temes locals tenen, a partir d'ara, una nova font historiogràfica per conèixer millor la geografia i la vida humana d'una zona de frontera de l'Alt Empordà amb les comarques veïnes del Rosselló. Jaubert, que explora aquesta altra banda del món pirinenc amb l'auxili de noves fonts literàries i històriques, se centra, sobretot, en els orígens de la vila de Roses, l'antiga Rhode, el comtat d'Empúries i la seva àrea d'influència; el cap de Creus, la serra de Verdera que guarda com sentinella l'imponent silueta del monestir de Sant Pere de Roda, els pobles de l'entorn com són Cadaqués, Llançà i el Port de la Selva, dedicats d'antic a la pesca, al comerç marítim, la salaó d'olives, el conreu del blat i de l'olivera, la producció d'uns excel·lents vins dolços.

El meu interès per divulgar l'obra de Francesc Jaume Jaubert de Paçà (Paçà, Rosselló 1785-Perpinyà 1856), que no m'he cansat mai de reivindicar, ve de lluny. Amb altres col·legues he publicat treballs⁽¹⁾ sobre alguns temes de la seva corda que m'acrediten com un discret coneixedor d'una producció vastíssima, escrita amb una aguda percepció, visió i capacitat, en la qual sobresurten obres dedicades a l'enginyeria d'aigües, la història agrària, la hidràulica, la llengua i literatura catalanes, la història, el dret, la

1. PAYROU, Brígida; VILA, Pep, "Un manuscrit inèdit de F. Jaubert de Paçà: Notice sur la langue catalane" (1833), *Llengua i literatura*, núm. 3, 1988-1989, pàg. 459-480. NOLLA, Josep Maria; VILA, Pep, "Notice historique sur la ville et le comté d'Empuries. Presentació i facsímil de l'edició de 1823", *AIEG*, vol. XLI, Girona, (2000), pàg. 419-530. *F. Jaubert de Paçà i les seves Recherches historiques sur la langue catalane (1831)*. Edició a cura d'Enric Prat i Pep Vila, Llibres del Trabucaire, Perpinyà, 2000. En aquests treballs hom trobarà informació complementària sobre la seva vida i obra, arguments que no repetiré.

descoberta del valor de la ciutat d'Empúries, les rutes per les serres de Roses, etc. En el curs d'aquestes recerques, que des de fa anys hom promou des de diversos angles, la figura d'aquest erudit rossellonès no deixa de créixer a mesura que la seva obra es divulga i és coneguda per erudits i historiadors.

FRANCESC JAUME JAUBERT DE PAÇÀ

Francesc Jaume Jaubert de Paçà (Ceret 1785-Perpinyà 1856), baró de Paçà, va trobar en la família un ambient procliu que li va permetre fer estudis civils i militars a París. És el prototipus del viatger il·lustrat, àvid de conèixer altres realitats, perquè va ser un home de curiositat i de cultura extraordinàries. En vida fou un remarcable jurista, historiador, agrònom, un erudit que després d'obtenir diversos càrrecs oficials i de participar activament en la vida política del seu temps es va retirar al seu Paçà nadiu on es dedicà a estudiar agronomia (irrigació, economia rural, conreus), la llengua i la cultura catalanes, la història dels vells territoris que conformaven l'antiga Corona d'Aragó. Sabem que posseïa una gran biblioteca i un arxiu amb centenars de llibres i manuscrits que, juntament amb la correspondència, els seus hereus encara conserven al monestir de Paçà on Jaubert jau enterrat. Auditor del consell d'estat (1806) amb només 22 anys, sotsprefecte de Perpinyà (1812) en temps de la Restauració, va ser membre de diverses societats històriques de gran renom, entre les quals destaquen l'Académie des Sciences de París, l'Institut de França, la Société Linnéenne, la Société de Toulouse, la Sociedad Económica de Amigos del País de València, etc. La seva obra més coneguda és el *Voyage en Espagne dans les années 1816, 1817, 1818, 1819, ou recherches sur les arrosages* (París, 1823) que recull les seves experiències, quan el ministeri de l'interior francès els va enviar a Espanya, perquè estudiés els sistemes d'irrigació catalans i valencians per tal d'adaptar-ne a França les seves legislacions i costums. La curiositat que tenia per l'agronomia el van portar a interessar-se pels sistemes de conreus de les cultures asiàtiques. La seva obra *Recherches sur les arrosages chez les peuples anciens* (4 vols., París 1848) és la primera temptativa que es coneix d'establir una història universal de les irrigacions. Altres interessos el van portar a escriure sobre la cultura gitana, els monuments rossellonesos, la situació social de la nostra llengua en un moment molt difícil per a la seva supervivència com és el primer terç del segle XIX. També va ser col·laborador dels *Voyages pittoresques et romantiques de l'ancienne France* on va descriure la part dedicada a les llegendes rosselloneses, sobre les quals també en va dibuixar les il·lustracions. Entre 1820 i 1850 apareixen a França diverses col·leccions de "Voyages pittoresques" que mostren l'interès d'editors i públics diversos per aquest gènere a cavall de la divulgació històrica i antropològica.

LITERATURA DE VIATGES⁽²⁾

Tot i que des de 1659, pel famós Tractat dels Pirineus, la serralada pirenca de la qual forma part l'Alt Empordà feia de frontera entre les dues Catalunyaes, Jaubert de Paça, que sabia molt bé la història, la llengua i els costums d'una banda i l'altra de les Alberes, es va desplaçar sovint des del Rosselló fins a les comarques empordaneses per conèixer de primera mà unes terres germanes que les invasions, les guerres, els setges i les disputes frontereres han castigat durament al llarg de la història. Per contra aquesta terra de pas, oberta a moltes cultures i civilitzacions, escenari de moltes guerres, ha permès configurar una comarca molt rica en vestigis històrics, militars i arqueològics, temes aquests que eren de la predilecció d'aquest erudit. Jaubert a l'igual que Juli Bernat Alart (1824-1880), Josep Tastú (1787-1849), Pere Puiggarí (1768-1854), Pierre Vidal (1848-1929), D. M. J. Henry (178-1850), Francesc Camboliu (1820-1869), entre d'altres, pertanyia a una generació d'erudits, arxivers i historiadors rossellonesos que, tot i divulgar, en francès les seves investigacions històriques, mai no perden de vista el fet català, tant lingüístic com cultural. Malgrat el seu acusat esperit de francesització, retroben en els documents i en la pràctica d'arxiu molts punts de referència per desfer tanta ignorància mútua, per comprendre millor illots de realitat rossellonesa. D'altra banda, a la seva època, la transmissió oral de la llengua catalana al Rosselló encara no s'havia deturat. Com que la majoria coneixen, sense gaires passes prèvies, la realitat catalana, això els permetia d'estudiar-la, sense filtres, en els documents originals. En 1802 o 1803 viatjarà per motius de negocis amb el seu pare fins a Barcelona. Un cop allí es traslladarà al Monestir de Montserrat. Quan en 1819 Jaubert va visitar Catalunya i el País Valencià, en una tartana, va deixar escrit a la relació de viatge:

“...la connaissance de l'idiome catalan m'évitait de rester étranger aux incidents vulgaires de la route...”⁽³⁾

Després de les invasions napoleòniques i de les primeres revoltes contra el règim constitucional, quan s'apaivaguen les tensions polítiques, el restabliment del comerç i de les comunicacions amb l'exterior afavoreixen una relativa millora de les infraestructures i camins de l'Alt Empordà. Llavors són molts els viatgers francesos que motivats pels nous corrents literaris i artístics, sobretot romàntics, visiten el nostre país a la recerca de pintoresquismes i noves experiències. Molts d'aquests són doctes becats per institucions científiques estrangeres, integrants de comissions culturals que es desplacen per tal de redactar topografies mèdiques, descriure la flora i la fauna, els monuments i costums, la vida quotidiana a les principals ciutats, etc. La impremta afavo-

2. BENNASAR, Bartolomé et Lucile, “Le voyage en Espagne. Anthologie des voyageurs français et francophones du XVIe au XIXe siècle”, Robert Lafont, Paris, 1998. DE LABORDE, Alexandre, *Itinéraire descriptif de l'Espagne*, vol.1. Chez H. Nicolle, Paris, 1808. MORENO CHACÓN, Manolo, “Viatgers a Figueres segles XV-XIX”, *Quaderns d'Història de Figueres*, Ajuntament de Figueres, 1995.

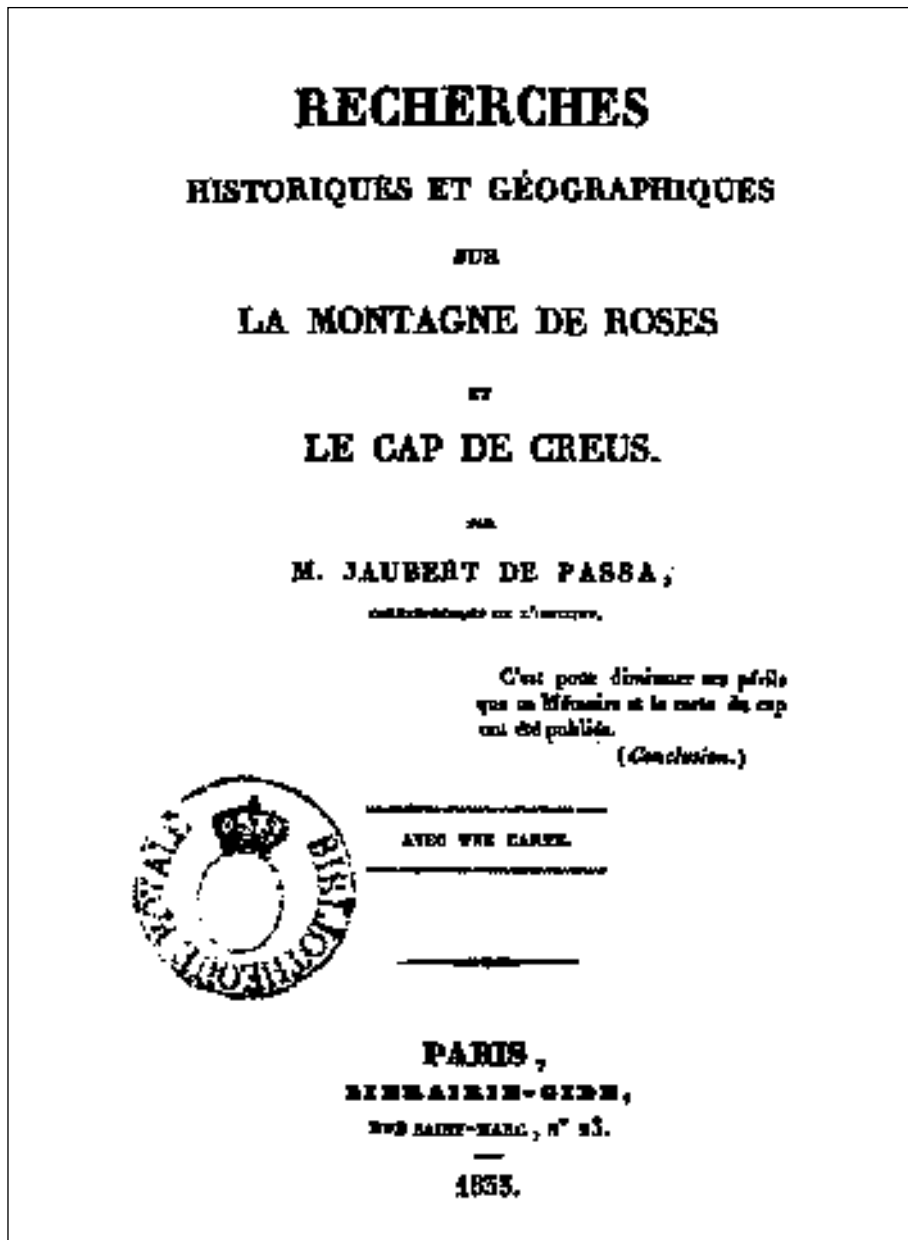
3. SAQUER, Jaques, *Souvenir...* pàg. 126.

reix l'edició de guies, mapes, obres de viatge amb les quals molts curiosos se senten embadalits a conèixer de primera mà altres realitats. En aquest viatge, l'Alt Empordà és una zona fronterera privilegiada per la qual entren la majoria dels nostres viatgers.⁽⁴⁾ Per tal de preparar les seves expedicions a València sabem que Jaubert coneixia la producció de Jean-François, baró de Bourgoing (1748-1811) i les d'Alexandre de Laborde (174-1842), obres de referència, molt preuades en aquell moment, de les quals en va estudiar els itineraris i els trajectes. L'hispanista Foulché-Delbosc que, entre altres quefers, es va dedicar a inventariar els relats sobre viatgers vuitcentistes reconeixia que dels 858 relats fixats, 644 corresponien al segle XIX, l'època del màxim apogeu d'aquest tipus de relacions escrites de la qual són autors literats, militars, comerciants, ambaixadors, historiadors, etc. D'entre aquests destaquem les figures de dos rossellonesos, amics de Catalunya, que moguts per un passat i una història comuna, coneixedors del català parlat i escrit, malden una mica per retrobar les seves arrels, i unes realitats que no són pas massa exòtiques, encara que viatjar en aquella època sempre comportava un risc i una aventura perquè el sistema de transport en diligència, afiançat a les nostres comarques des de 1820, oferia poques comoditats, amb uns tràmits aduaners encara molt pedestres i complicats.⁽⁵⁾ Un d'aquests il·lustres visitants és Francesc Aragó (Estagell, 1786 - París, 1853), científic i astrònom de primera categoria, que va recórrer el País Valencià i Mallorca, Palamós, Roses, etc. La intervenció napoleònica el va sorprendre a Mallorca on fou acusat d'espia, de servir interessos francesos. La seva coneixença del català l'ajudaren a superar molts malentesos i situacions compomoses entre el poble català, profundament irritat contra les maldats de les tropes napoleòniques. L'altre viatger és el publicista i historiador Jaubert de Paçà que amb el suport d'erudits locals, amb una bona coneixença de les fonts històriques de l'època (les cròniques catalanes, Pèire de Marca, Jeroni Pujades, etc.) examina la serra de Roses sobre el terreny, de la qual en fa extensos comentaris, fent un repàs a la història d'aquesta comarca de la que en reivindica un passat gloriós. Les publicacions que Jaubert de Paçà fa de la realitat catalana a París, a instàncies de la *Société Royale des Antiquaires de France*, ajuden a divulgar l'especificitat catalana entre els cercles més influents de la intel·lectualitat parisenca. També s'ha de dir, en honor a la veritat, que des de 1833 la Societat Agrícola, Científica i Literària de Perpinyà, de la qual Jaubert n'és un dels fundadors, afavoreix la

4. Aquest és el cas, per exemple, de Richard Ford, viatger anglès, que en 1845 va editar a Londres un manual per viatjar per Espanya, després de recórrer milers de quilòmetres, a cavall, per tota la Península. L'editorial madrilenya Turner va publicar, en 1983, el capítol que fa referència a Catalunya: *Manual para viajeros por Cataluña y lectores en casa*. En aquest llibre hom pot llegir la ruta sintètica que va fer de Figueres a Roses, dotze anys després que Jaubert edités el seu volumet.

5. A propòsit dels vergonyosos tràmits duaners de l'època, el viatger anglès Richard Ford va deixar escrit, a mitjan segle XIX, aquesta nota de quan creuà la frontera de la Jonquera: "Aquí está la aduana española; los aduaneros, adiestrados por el puntillismo de sus colegas franceses, son severos a menos que se tenga el sentido común de ablandarles por eso de que *más ablanda dinero que palabras de caballero*, y pocos de ellos encontrarán en su ánimo la fuerza de resistir a un dólar insinuante" (pàg. 115).

recerca local amb treballs, alguns de gran volada, sobre diversos aspectes de les dues bandes de les Alberes. A principis del segle XIX es popularitza l'invent de la litografia, que l'austriac Senefelder havia descobert en 1796. Aquest nou procediment d'estampació augmenta la qualitat tècnica i popula-

Portada del llibre.

ritz el dibuix fet sobre una pedra calcària que permet ser reutilitzada moltes vegades. El gravat estampat amb burí o aiguafort, sobre una placa de coure, era un procediment més elitista i car. Aquesta nova tècnica fa augmentar considerablement el nombre de llibres de viatges impresos amb vistes i gravats.

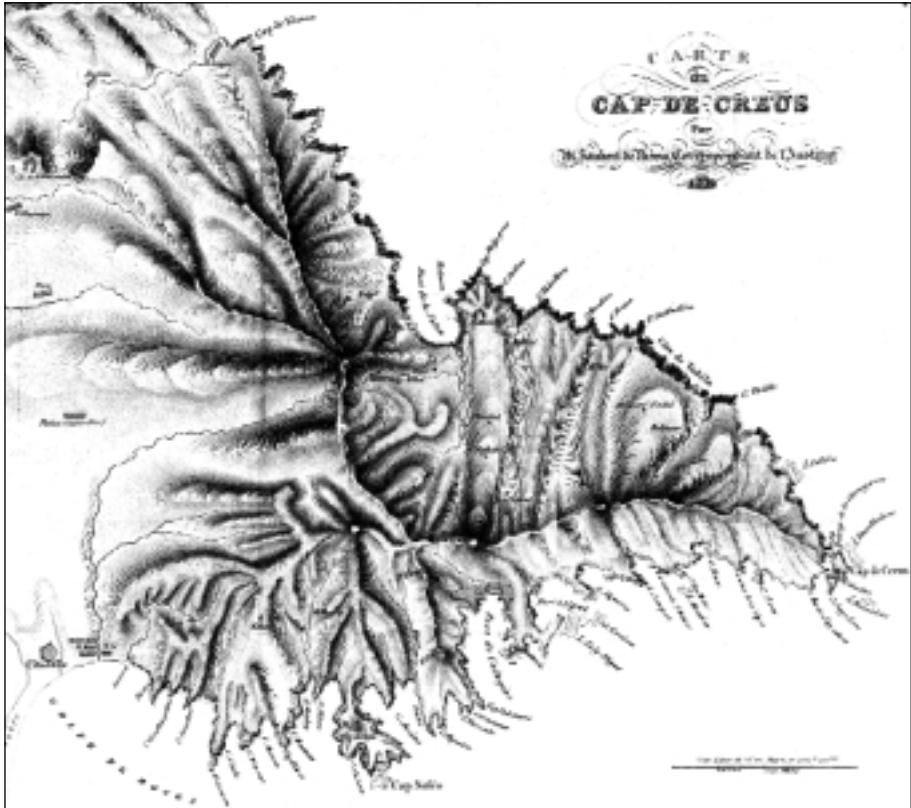
LES RECHERCHES HISTORIQUES ET GÉOGRAPHIQUES SUR LA MONTAGNE DE ROSES ET LE CAP DE CREUS

Pierre Vilar, profund coneixedor de la realitat catalana, quan va escriure el seu estudi *Catalunya dins l'Espanya moderna* el va iniciar amb la descripció del seu marc geogràfic. Referint-se al cap de Creus, el golf de Roses i la Costa Brava nord, temes aquests que ara ocupen la nostra atenció, fa notar que són indrets feréstecs que pel seu determinisme geogràfic li van merèixer uns comentaris que impliquen l'assumpció de tot un passat històric i humà. Jaubert i Vilar, des d'òptiques molt allunyades, descriuen aquests espais en els quals diverses cultures li han imprès un marcat dinamisme històric, abans que el turisme i l'exploració del medi els desfigurés. Llegim el que diu Vilar:

“Aquests indrets avui envaïts, banalitzats, fa cinquanta anys semblaven abandonats, però, plens d'originalitat humana i de records històrics. Les comunitats de pescadors de cap de Creus (Cadaqués, el Port de la Selva) vivien d'esquena a l'aspre interior de llur minúscula península; la costa baixa de l'enfonsament empordanès (golf de Roses) presentava vestigis dels ports grecs, Rhode i Emporion, colònia massaliota on Escipió, desembarcà”.

Jaubert de Paçà va publicar la relació del seu viatge per terres de l'Alt Empordà quan tenia 49 anys. De fet el nom d'Empordà deriva de la vella esplendor de l'antic comtat d'Empúries. No sabem exactament quan va visitar la plana i les serres de Roses, la de Verdera, la península del cap de Creus, que confessa haver trepitjat pas a pas. Sabem que a l'edat de 17 anys va fer el seu primer viatge a Barcelona. Diverses vegades havia recorregut les comarques gironines travessant la porta del Pertús per traslladar-se a les terres més meridionals de Catalunya i del País Valencià per estudiar-ne els regs i els regadius. En el viatge que durant 1819 va fer per terres valencianes va visitar també Tarragona, Montserrat, Barcelona on fou convidat per Pròsper Bofarull a conèixer l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Des de Perpinyà o del llogaret de Paçà li devia ser bastant fàcil creuar les Alberes, tots aquests relleus abruptes, i albirar el braç potent del cap de Creus, l'efígie del Monestir de Sant Pere de Roda, la ciutadella de Roses per tal de reconstruir-ne el passat històric, divulgar-ne la geografia,⁶ descriure els municipis de la seva zona d'influència com Llançà, la vila de Colera (que anomena *Culléra*), Portbou (*Parbou*), habitada per alguns pescadors, Cadaqués, el Port de la Selva, Selva de Mar, Pau, Palau-saverdera, Garriguella, Roses, Vilajuïga (*villa des juifs*), el castell de

6. L'any 1831 una “Sociedad de literatos” va publicar a Barcelona un novel·lós *Diccionario Geográfico Universal* (Barcelona, Imprenta de José Torner) que, en diversos volums, dóna molta informació sobre les nostres comarques. Desconec si fou conegut de Jaubert de Paçà.

Plànol del cap de Creus segons Jaubert de Paça (1833).

Quermançó, etc., sobre els quals ha deixat escrites notes interessants sobre la seva població, economia i declivi.

Jaubert és dels primers erudits⁽⁷⁾ que després d'interessar-se pel claustre d'Elna, el d'Arles, el Castellet de Perpinyà, el Palau dels Reis de Mallorca crida l'atenció sobre la importància d'Empúries, del grec mercat, a la qual dedicarà una primerenca monografia redactada en 1818, i que veurà la llum en 1823. Gairebé un segle abans que Empúries fos excavada pel la Junta de Museus de Barcelona (1907), patrocinada per Puig i Cadafach, Jaubert ja havia editat, en francès, un estudi que fou publicat per la Societat Reial d'Antiquaris de França amb diversos gravats de monuments i monedes. Jaubert coneixia el passat d'Empúries a través de la lectura de les obres de Jeroni Pujades, Pèire de Marca i Feliu de la Penya. De fet ell va ser el primer

7. Recordo també la figura de Josep Maria de Maranges i de Diago (l'Escala, 1837 - Madrid 1872), un dels primers excavadors d'Empúries, descobridor del cèlebre mosaic que representa el Sacrifici d'Ifigènia.

d'escriure un tractadet científic amb el dibuix, un plànol topogràfic del lloc i les planxes que il·lustren l'obra.

Quan llegia el llibre de Paçà, preocupat de com situava el passat empor-danès en el seu context, el seu marc geològic i humà, vaig recordar-me de dos publicistes de les notes comarques de l'època de la Renaixença, dos representants de l'anomenada escola de Girona: Joaquim Botet i Sisó i Josep Pella i Forgas que, cinquanta anys després de Jaubert, van fer recerca positivista sobre Empúries i l'Empordà, sobre les diverses ocupacions que van patir aquestes comarques, sempre en el context de remoure el passat per acostar-lo a la reivindicació romàntica que propiciava la primera Renaixença. Botet, que va publicar una extensa monografia sobre el tema emporità, va ser premiat per l'Acadèmia de la Història de Madrid. Pella i Forgas, autor de la monumental *Historia del Ampurdán* que encara es llegeix amb interès, no fou a l'igual que Jaubert un historiador professional. A més de ser un destacat jurista i polític, va tenir temps d'analitzar la decadència de l'Empordà que atribuïa a una pèrdua de les llibertats, en ser també un escenari constant de guerres i misèries. Catalans i rossellonesos amb l'auxili de les anomenades ciències auxiliars: numismàtica, epigrafia, l'interès per la geologia i les naturals, exploren els vestigis espirituals i materials d'un passat que en ocasions fou esplendorós. Són els reivindicadors d'una arqueologia catalana autònoma.

Jaubert, que fou doncs capdavanter en l'estudi d'una geografia regional, també s'havia situat dins la història de la província de l'Empordà. Edita aquest llibre a París quan, a Catalunya, Bonaventura Carles Aribau escrivia la seva *Oda a la pàtria*, emblema i influx d'una nova consciència que arrenca-va de la fi del segle XVIII. Aquest rossellonès, notable local, eminència gris de la política rossellonesa, que l'hispanista francès Bartolomé Benassar qualifica d'home de l'època de les Llums, confessa que escriví aquesta monografia perquè el cap de Creus, poc estudiat, mal conegut dels navegants de França i Espanya que fan comerç, presenta encara massa perills per a tots aquells que volen coronar-lo sense cartes marines massa precises, donat el gran nombre de naufragis que s'hi produïen. És per això que en la introducció d'aquest llibre es dedica a traçar la longitud i latitud d'aquesta península de la qual en dibuixa una carta una mica fantàsica, però, que té molt interès des del punt de vista toponímic tal com ha demostrat Arnald Plujà en el seu llibre *Estudi del cap de Creus. La Costa. Diccionari toponímic, etimològic, geogràfic*.⁽⁸⁾ Jaubert es queixa que les autoritats espanyoles, possiblement per motius polítics i estratègics, no li han donat massa facilitats per fer una acurada observació sobre el terreny. Les guerres de 1794 i 1808 havien deixat arreu de Catalunya el pòsit d'un arrelat sentiment antifrancès. En aquella època la cartografia militar i civil francesa era molt més avançada que la nostra, i són moltes les referències en el text que donen fe de diversos mapes i cartes marines que Jaubert va haver de consultar per establir les seves medicions. Una tal

8. Edició d'autor, feta amb el suport de la Diputació de Girona, 1996. A. Plujà publica un fascíml de la carta amb comentaris a les pàg. 183 i següents.

Cadaqués. El Port, costa de ponent.

abundància de fonts és un reflex dels seus escrúpols com a científic, i del seu mètode comparatiu, tot i que confecciona un mapa alterat. D'altra banda tot llegint la col·lecció d'atles i plànols de ciutats de Girona (XVII-XX),⁽⁹⁾ ens adonem de la importància estratègica que fins la guerra del Francès van tenir les viles i ports fortificats de Roses, el Port de la Seva, Cadaqués, etc. La cartografia d'aquestes poblacions, d'aquests recintes, obres importants d'enginyeria, permeten moltes lectures. La majoria són mapes traçats per militars espanyols i francesos, erudits locals (Escoffet, nadiu de Cadaqués), que posseïen bons coneixements de dibuix sobre els quals Jaubert en dóna, a les pàgines inicials, una primera relació. Amb la invasió en 1823 dels Cent Mil Fills de Sant Lluís, que van envair Espanya per restaurar la monarquia absoluta de Ferran VII, s'alcen molts planells i s'escriuen informes que ajudaran el mariscal Monecy a penetrar al país amb el quart cos de l'Exèrcit dels Pirineus.

A continuació descriu la muntanya de Roses que afirma que es dibuixa sota la forma d'un triangle, amb una gran base, que es recolza sobre Roses i Llançà. A partir d'aquí organitza la seva monografia en els capítols següents:

- I. Topografia física de la muntanya de Roses (pàg. 12-19)
- II. La colònia de Rhode, i la vila de Roses (19-58).
- III. De Roses a Cadaqués (59-65)
- IV. Vila i territori de Cadaqués (65-71)

9. DD. AA.. Edició del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya i de la Diputació de Girona, 1994.

- V. Excursió al cap de Creus (71-79)
- VI. Vila i port de la Selva (79-83)
- VII. Monestir de Sant Pere de Roda (83-98)
- VIII. Parròquia de Llansà
- IX. La vall petita de Balleta i el castell de Quermançó (102-106)
- X. Conclusió

Es fa evident que m'he de limitar en aquesta nota de lectura a resumir, en una visió de conjunt, la síntesi suggestiva, que Jaubert va escriure sobre el medi natural i històric d'aquestes contrades, molt més acurada que la que va fer, a la fi del segle XVIII,⁽¹⁰⁾ el funcionari castellà Francisco de Zamora. Entre 1845 i 1850 Pascual Madoz (1806-1870), capdavanter de l'estadística a Espanya, publicarà el seu famós *Diccionario-estadístico histórico de Espanya y sus posesiones de ultramar* en el qual també recull una bona informació sobre la província de Girona. A diferència dels treballs de Marca, de Villanueva o de Francesc Monsalvatje constato l'oblit en què tradicionalment ha caigut el treball de Jaubert de tots aquells qui es dediquen a la recerca i coneixement de les terres empordaneses, a excepció, potser, d'Arnald Plujà. El text de Jaubert, en francès que, més endavant, també es podria traduir al català, pot servir de base per a un estudi minuciós i ponderat dels seus corrents de pensament de mans d'arqueòlegs, historiadors i geògrafs que saben, millor que jo, que l'Alt Empordà, des d'èpoques prehistòriques, palesa una unitat geogràfica i històrica completa.

Jaubert ens dóna una visió històrica i humana sintetitzada de l'evolució dels pobladors de Roses, Empúries i el cap de Creus des de temps molt reculats, més enllà d'un resum de refregits d'altres llibres. Són terres de trànsit amb vestigis arqueològics i de civilització dels pobles indigets, rodís, cartaginesos, romans, gots, àrabs i francs. Se serveix de les fonts clàssiques, epigràfiques i literàries per documentar, sobretot, un passat grec i romà, molt important. Destaca la hipotètica fundació de Rhode, l'ocupació d'Empúries amb un doble passat grec i romà, que no deixa de subratllar-ho com un cas únic de coexistència de dos pobles protegits per una muralla, separats per la desconfiança, amb costums i llengües diferents.

Més endavant passa revista a l'ocupació de la muntanyes de la serra de Roda, l'establiment del monestir de Santa Maria, la incorporació del comtat d'Empúries a la corona d'Aragó. Del segle XVI són els atacs i saqueigs de pirates que constantment envaeixen la costa. Amb el govern de la casa d'Àustria s'inicien les obres per a la fortificació i defensa de la vila de Roses, i la presència de torres i castells de defensa, fortificacions militars al llarg del territori, alçades durant la dominació espanyola. Geogràficament parlant, la

10. Bernardo Espinalt i Garcia en un dels volums de la seva obra *Atlante Español, descripción general, geográfica, cronológica e histórica de Espanya, por reinos y provincias...* Madrid, Imprenta de Antonio Fernández, 1781, dedica sengles articles a descriure Roses, Castelló d'Empúries, Cadaqués, entre molts d'altres.

serra de Rodes acull unes muntanyes coronades pel puig Pení, el de l'Àliga i el puig Alt que li confereixen una gran singularitat paisatgística, un món interior ja ocupat des de molt antic. Dóna valor al que representen el riu Muga i Fluvià en aquesta orografia i geologia tan accidentada. El seu veïnatge amb França sempre ha comportat problemes de conquestes i d'invasions. Són moltes les pàgines que dedica a explicar els setges francesos que Roses va patir al segle XVII. Els passos de frontera també permetien la comunicació entre l'Empordà i el Rosselló quan Perpinyà amb la seva indústria de draps era la segona ciutat del país. En els entrants d'aquesta costa abrupta trobem els pobles i viles de Cadaqués, Llançà i el Port de la Selva fins arribar al magnífic arc que forma el golf de Roses, sector meridional de la península del cap de Creus, sobre els quals Jaubert n'inventaria el passat i el present.

Pel que fa als dominis marítims, Jaubert descriu l'ecosistema del litoral, la seva riquesa geològica, els seus entrants i perfils ben retallats, el paratge natural que tenen el mar com a horitzó, les cales paradisíaques de Roses, Cadaqués, Portlligat i cap de Creus abans que el turisme i la massificació hi fessin estralls. El golf de Roses s'estén des de cap Norfeu, topònim de clar ressò grec fins a les illes Medes. Jaubert subratlla l'escassa presència humana, els pocs masos que es troben en aquells camins ramaders dels interiors que van de Roses a Cadaqués, i de cap de Creus fins a Cadaqués i Llançà, que viuen dels productes del bosc, agricultura i ramaderia, que exploten velles pedreres, i que fabriquen un vi dolç que és excel·lent, i que feia competència al xerès andalús que s'exportava a Anglaterra. La zona interior del cap de Creus era a la seva època un territori poc explorat. El domini eclesiàstic del mones-

Costa Brava. Cadaqués. Cap de Creus. Mar de Vall.

tir de Sant Pere de Roda va afavorir l'agricultura amb la corresponent desforestació. A la fi del segle XVIII Francisco de Zamora observa la poca quantitat de grans arbres que hi ha en el trajecte que va del Port de la Selva fins a Bufadors.

El text de Jaubert també és molt ric en noms de lloc, topònims, malgrat que aquests sovint apareixen desfigurats per ser escrits amb una grafia molt afrancesada. Aquest material permet copsar la variació lingüística que han sofert tots aquests paisatges i accidents geogràfics d'aquest vèrtex. Segons Jaubert el puig del Pení, que ell grafia "Pani",⁽¹¹⁾ "rapelle le culte du dieu Pan", divinitat dels pastors i dels ramats en la mitologia grega. Les condicions del territori i les fonts hagiogràfiques de l'època, algunes poc fiables, propicien també el relat d'una terra mítica, llegendària, amb romanalles d'antigues creences, amb un rerefons de déus i divinitats paganes. La majoria d'aquests materials els extreu de vells cartularis recollits per Pèire de Marca, publicats en el seu llibre *Marca Hispanica seu limes hispanicus* (1608). Així per exemple quan descriu el monestir de Sant Pere de Roda, el considera una fundació dels rodís, destruïda dotze segles després pel proselitisme cristià, que hi va fer edificar un altre temple de mans de Sant Pau Serge, apòstol de la Gàl·lia narbonesa, i deixeble del primer Sant Pau. També segons aquestes fonts provinents de vells crònics, no sempre contrastats, el topònim de cap de Creus ja fou conegut pels grecs amb el nom de "promontoire d'Aphrodite, et des Romains sous celui de Vénus ou des Pyrénées". Més tard el sincretisme dels cristians li donaren el nom de *Caput Crucis* perquè s'alçaren diverses creus sobre el lloc. Avui dia es creu que aquest topònim significaria un punt geogràfic d'encontre entre la Mar d'Amunt i la Mar d'Avall. En un altre punt de la memòria es refereix al camí d'Anníbal, vora la muntanya de Montgó (*mons jovis*) on, segons la tradició, aquest militar cartaginès hi va fer un camí per davallar millor per aquells terrenys escarpats fins al pla emporità, que a l'època medieval es deia *Scalas Annibalis*. De fet relaciona aquest topònim amb la presència, no gaire lluny, de la vila de l'Escala o Scala.

No puc subratllar, ara i aquí, l'abundància de fonts escrites, clàssiques i modernes que maneja amb desimboltura, algunes anotades a peu de pàgina, sobre les quals Jaubert recolza amb documents la seva excursió sobre el terreny, quan la investigació arqueològica *in situ*, i el treball de camp no ofereix prou dades. Des d'Avienus, Estrabó, Titus Livi, Plini, Desclot, Francesc Diago, Zurita, Pèire de Marca, Pujades, Estevan de Corbera (sic), Noailles, Finestres, fins arribar a Capmany, totes denoten una voluntat d'estar al dia. Al llarg del text trobem referències geogràfiques que mostren els diferents nivells d'aprofundiment del seu esforç. Jaubert cartografia les serres de Roses i les formes de vida i d'explotació rural i ens explica, com en qualsevol investigació geogràfica avançada, la combinació de sòls, terrasses i muntanyes. L'Alt

11. A la pàgina 109 afirma que la muntanya Pani (sic), que recorda el culte a la divinitat al déu Pan, ha refusat un patró cristià. El déu Príap s'amaga també sota una altra denominació. En parlar de la roca cònica de les Medes, apunta que el poble l'anomena "Karall-Bernad", per Bernard, possiblement comte de Besalú.

Roses. Ruïnes de l'església de la Ciutadella.

Empordà té des de l'edat mitjana fins al 1659 una unitat politicocultural que remarca convenientment. Quan explora els trets d'aquestes terres amb una història molt antiga, precisa els límits d'aquestes unitats geològiques i geofísiques, els relleus, els sòls compostos majoritàriament de zones granítiques, i pissarroses a les Alberes. A través de la història i la geografia explica les colonitzacions ibèriques de l'Empordà, la presència, en un espai no massa distant, de dues colònies gregues: Empúries i Rhode, bastides en un únic territori peninsular, els assentaments colonials a la ciutadella de Roses. Després d'un procés de feudalització amb el seu corresponent declivi, passa revista al país que lentament s'incorpora a la corona espanyola. Castelló havia estat capital del comtat d'Empúries fins al segle XI. A poc a poc iniciarà una lenta decadència fins que és absorbida per Figueres. De Castelló, situada a l'oest de Roses, sobre un tossal que domina la riba esquerra de la Muga n'enumera l'estany amb el seu grau. Qualifica la vila d'agrícola, dominadora d'un ric territori. Roses manté una clara dependència de Castelló fins al segle XV. La vila tingué una gran importància estratègica i militar, i per això sovintegen els saqueigs i les invasions del territori, propiciades perquè la seva badia fou des de molt antic un reconegut port natural. Jaubert narra les vicissituds de la vila durant el regnat de Pere III el Gran (1276-1285), amb la invasió l'any 1285 de Felip III de França, l'Ardit.⁽¹²⁾ El segle XVI marca la transformació de la vila amb la construcció de la fortalesa renaixentista a la Ciutadella.

12. Vegeu PAÇA DE, Jaubert, *Expédition du roi de France Philippe le Hardi en Catalogne. Cronique Catalane, 1839*, "France départementale, Revue de la Province", t. VI (1839).

Els setge de Roses de 1645, la Pau dels Pirineus, la capitulació de la ciutadella en 1693 assetjada per Noailles, el tractat de Riswich (1697) amb la devolució de la plaça, la pèrdua de les llibertats de Catalunya amb la guerra de Successió, l'afluïxament del comerç i dels intercanvis que Roses i Cadaqués mantenien amb altres ports de la Mediterrània i d'Amèrica, tot són episodis que Jaubert analitza i considera com a factors desencadenants de la decadència d'aquest territori, quan encara la fil·loxera no ha fet acte de presència, i l'extensió de la vinya, un monocultiu, ocupa gairebé tot el territori.

Un altre capítol interessant del llibre és el que dedica al monestir de Sant Pere de Roda, d'orígens incerts, edificat sota un antic temple de Venus del qual en traça la història fins que en 1798 la comunitat es va traslladar a Vila-sacra. Dóna la impressió que Jaubert va visitar-lo abans que comencessin les grans depredacions, iniciades en 1835, perquè encara va poder admirar algun element de la portalada principal de l'església (*l'église avec sa belle nef et son portique*), atribuïda al mestre de Cabestany,⁽¹³⁾ avui perduda. Arreu ja hi havia restes escampades de pedres, relleus, marbres, capitells mutilats, símbols tots d'un ric passat:

“Un immense portail, surchargé de ciselure, et protégé par la voûte d'un vaste péristyle, décore encore l'entrée de l'église. Pour admirer et dessiner cette dernière production du ciseau ghotique, prenez garde de vous placer sur le bloc de marbre qui gît ignominieusement à vos pieds, et qu'une main destructive a oublié d'enlever. Ce fut le *Christ* de Rodas. Huit siècles d'adoration se sont écoulées avant que cette image vénérée fût livrée à la profanation par ses riches gardiens. Respectons la religion, même dans ses ruines”.

Des d'ara el treball de Jaubert es pot incorporar a la molta bibliografia existent sobre aquest cenobi, que ara no puc resumir aquí.

Per a un agrònom com Jaubert, les referències a les produccions agrícoles d'aquesta àrea havien de ser també molt extenses i constants. La vinya, que era el conreu més dominant, tenia tot el païssatge. El territori de la Selva produïa un vi⁽¹⁴⁾ d'una varietat de cep i de raïm anomenat “lle-doner”, i a França *Grenache*. A Cadaqués, un poble aïllat de la resta de la comarca, que en 1840 comptava 2.787 habitants, el contraban, la fabricació de vi, aiguardent, bótes, la indústria i el comerç derivat de la salaó de sardina, tonyina o salmó ocupen un bon nombre de persones. Remarca la importància que tenen les badies de Cadaqués i de Portlligat. A la contrada de la Selva hi havia quinze fàbriques productores d'olives salades, collides dels vells oliverars de la zona. Les terrasses de les valls de Llançà són

13. Des de fa anys, i sense èxit, he intentat consultar, diverses vegades, els papers i els llibres de la biblioteca de Jaubert, que els seus hereus conserven al castell de Paçà. No desdenyo la possibilitat que, entre els materials i apunts que guardava Jaubert, hi hagués algun croquis o dibuix d'aquesta portalada obrada pel mestre de Cabestany, detall aquest que seria de gran importància per a la millor coneixença d'aquest monument.

14. Jaubert de Paçà ja havia consagrat un treball dedicat als vins del Rosselló, *Recherches sur les vins du Roussillon*, “Bulletin de la Société d'agriculture, arts et commerce de la Société d'agriculture, arts et commerce des P.O.”, 7, (1822), pàg. 268-275.

remarcables per la riquesa dels vinyers que els pagesos laboriosos i perseverants asseguraven, abans que la fil·loxera arruïnés aquest conreu. Tota aquesta zona tenia una activitat marítima remarcable. D'entre els productes mediterranis destaca també la importància de l'oli. Pel que fa al fenomen de la pesca, en general, hi dedica ben poca atenció. Sabem que cap a la fi del XVIII alguns pobles com Cadaqués, la Selva i Roses tenen grans augments de població, senyal que l'economia i el comerç rutllaven. En aquest sentit Jaubert és molt pessimista sobre el futur de Roses i les viles de l'àrea del cap de Creus, quan les visita després dels estralls de la Guerra Gran i dels flagells de les invasions napoleòniques.

A TALL DE CONCLUSIÓ

Naturalment, les referències que us he donat fins ara, fruit d'una lectura atenta, però molt condensada, d'una obra de 111 pàgines podrien ser molt més àmplies i matisades, situar-les adequadament en el context de la historiografia empordanesa de l'època, de la qual ja en posseïm un marc, que posa al dia l'estat de la qüestió.⁽¹⁵⁾ Jaubert que, amb el seu enciclopedisme, escriu també més d'una invenció erudita, passa revista a vint-i-cinc segles d'història sense oblidar-se de la problemàtica de la pèrdua de llibertats catalanes en 1715, després de la seva unió forçosa amb els castellans; de la Guerra Gran i de les seqüeles de la Revolució Francesa en aquestes terres, que destrueix els lligams de família que unien França i Espanya. Tampoc s'oblida de la "memorable guerra d'independència", els setges que pateix Roses ocupada pels francesos que sotmeten aquest punt molt fortificat a un règim militar estricte. Atura la seva visió històrica amb les primeres insurreccions carlines amb les experiències revolucionàries de 1820-1823. Jaubert s'adona que el camí imparabile de la civilització, la descoberta de nous mercats i mons ha deixat en un segon pla les serres de Roses, una vegada la vila ha perdut la seva importància comercial, militar i la seva marina. Roses havia estat un port importantíssim perquè era la punta de llançament del comerç que venia d'Amèrica i d'altres pobles de la Mediterrània. Després del declivi econòmic, sense influència marítima, creu que la muntanya de Roses és, encara, un dels punts més interessants de la costa ibèrica, visitada successivament pels celtes, els rodís, els cartaginesos, els romans, els gots, els àrabs i els francs, etc. Els naturals del país, ocupats en sobreviure després de la guerra contra la França napoleònica, ignorants del seu patrimoni, tampoc n'aprecien els tresors que conté. Crec, però, que aquesta petita visió condensada i retrospectiva de les *Recherches* de Jaubert, darrere les quals hi ha la ploma d'un gran savi i erudit que destaca i reivindica, per damunt de tot, la importància arqueològica i monumental d'aquestes serres

15. Em refereixo a les *Actes de les Jornades d'Història de l'Empordà. Homenatge a J. Pella i Forgas*, publicades pel Patronat Eiximenis de la Diputació de Girona, 1987.

on cada civilització ha deixat la traça del seu pas, encoratjarà els interessats a donar un profitós cop d'ull al text original, la singularitat d'unes pàgines que caldria editar en francès o bé traduir-les al català.

BIBLIOGRAFIA

Com que la bibliografia de Jaubert de Paça és molt extensa, només al·ludeixo, directament, als treballs que toquen diversos aspectes de la cultura catalana, que parlen de lluny o de prop el llibre que avui és objecte d'aquest estudi. El lector interessat en aprofundir diversos aspectes de la seva vida i obra pot consultar els treballs del seu biògraf Jaques Saquer que també ressenyo.

Obres

– *Voyage en Espagne dans les années 1816, 1817, 1818 et 1819, ou recherches sur les arrosages, sur les lois et les coutumes qui les régissent, sur les lois domaniales et municipales considérées comme un puissant moyen de perfectionner l'agriculture française*. Paris, 1822, Mme Huzard, 2 vols.

– *Mémoire...à M.M. les arbitres* [relatiu al transport de l'exèrcit a Catalunya], Perpinyà, J. Alzine, 1827, 48 pàgs.

– *Canales de riego de Cataluña y reino de Valencia*. Traducción del francés por Juan Fiol. Publicada y adicionada por la Sociedad de Amigos del País, Valencia, Benito Monfort, 1844, 2 vols.

– *Notice historique sur la ville et le comté d'Empuries en Catalogne*, París, Smith, 1823, 86 pàgs.

– *Recherches historiques sur la langue catalane*, Paris, Smith 1824. Extrait des “Mémoires de la Société Royale des Antiquaires de France”, t. VI, (1824), pàg. 297-431.

– *Mélanges sur les langues, dialectes et patois*, Paris, Mémoires de la Société Royale des Antiquaires de France, 1831.

– *Recherches historiques et géographiques sur la montagne de Roses et le cap de Creus*, París, Gide, impr. Pihan-Delaforest, 1833.

– *Recherches historiques sur la Catalogne*, “France départementale, Revue de la Province”, t. VI (1 i 2), 1839.

– *Expédition du roi de France Philippe le Hardi en Catalogne. Chronique Catalane*, 1839. “France départementale, Revue de Province”, t. VI, 1839.

Estudis

– MATTES, Jean, *Notice biographique*, Extrait du tome XI de la “Société Agricole, Scientifique et Littéraire des P.O.”, 1858, 426-437.

– MÉRIMÉE, Prosper, *Lettres...à un provincial* [François Jaubert de Paça]. Publiques par Marcel Sellier [et relatives à des monuments du Roussillon], Paris, Soye et fills, 1898.

– ROSSELLÓ, Vicenç M., “Els records llunyans de Francesc Jaubert de Paça”, *Afers*, 35 (2000), pàgs. 205-217.

– SAQUER Jacques, *François Jaubert de Passa (1785-1856). Pour une nouvelle approche d'un gran méconu de l'histoire roussillonnaise*, "Bulletin du Société Agricole, Scientifique et Littéraire des P.O.", vol. XCVI, 1985, pàg. 43-72.

– SAQUER Jacques, *Aventures d'un arqueòleg francès a Besalú l'any 1818*, "Amics de Besalú, VII Assemblea d'Estudis del seu Comtat", vol. II, 1991 pàg. 121-126.

– SAQUER Jacques, *Souvenirs du voyage de 1819 en Espagne*, Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées Orientales, CVI volume, Perpinyà, 1998.

– TORREILLES, Abbé Ph., *Le Roussillon de 1789 a 1830 d'après les Mémoires et la correspondance de M. Jaubert de Passa*, extrait du tome XXXVIII de la "Société Agricole, Scientifique et Littéraire des P.O.", 1897, pàgs. 201-274.

Bibliografia sumària sobre Roses i la zona del Cap de Creus

– AA.DD., *Llançà a l'època medieval. Aportacions al seu estudi*, El Brau, Figueres, 1995.

– AA.DD., "Cap de Creus, espai natural, espai cultural", monogràfic de la *Revista de Girona*, núm. 198, Gener-Febrer 2000.

– BADIA, Joan, *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, II-A i B, Diputació de Girona, 1981.

– BARBAZA, Yvette, *El paisatge humà de la Costa Brava*, Edicions 62, 2 vols., Barcelona, 1988.

– DE BOLÓS Jordi; HURTADO, Víctor, *Atlas dels Comtats d'Empúries*, Rafael Dalmau, Barcelona, 1999.

– CÉNAC-MONCAUT, Justin, *Histoire des Pyrénées et des rapports internationaux de la France avec l'Espagne depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, Paris, Aymot, 1853.

– CLAVAGUERA CANET, Josep, *Llançà. Notes històriques*, Barcelona, 1986.

– CLAVAGUERA CANET, Josep, *Llançà*. "Quaderns de la Revista de Girona", núm. 84, Diputació - Caixa de Girona, 2000.

– DÍAZ, C., PALOU, H.; PUIG A. M., *La ciutadella de Roses*, "Quaderns de la Revista de Girona", vol. 77, Diputació- Caixa de Girona, 1998.

– DÍAZ I ROMANACH, Narciso, *Roses una vila amb història*, Ajuntament de Roses, 1991.

– DE LA FUENTE, Pablo, *Les fortificacions reials del golf de Toses en l'època moderna*, Ajuntament de Roses, 1998.

– DE PALOL, Pere, "Rosas de la antigüedad a la edad Media", *Revista de Gerona*, núm. 31, (1965), pàg. 23-33.

– PELLA I FORGAS, Josep, *Historia del Ampurdán*, Barcelona, 1883.

– PLUJÀ, Arnald, *Estudi del cap de Creus. La Costa. Diccionari toponímic, etimològic, geogràfic*. Edició d'autor, amb el suport de la Diputació de Girona, 1996.

– PUIG, Anna Maria, "El jaciment de la Ciutadella de Roses. Una valoració global", *Revista de Girona*, núm. 193, març-abril, (1999), pàgs. 46-48.

– PUJOL, Marcel, *La vila de Roses (segles XIV-XVI)*. Col·lecció Papers de Recerca, 2, Ajuntament de Roses, 1997.